

Hüseynova Jalə Firidun qızı³¹

H.CAVIDİN İLK DRAMLARINDA QADIN OBRAZLARI

Mütəfəkkir şair və dramaturq Hüseyn Cavidin ədəbiyyatımız tarixində özünəməxsus yeri vardır. Digər romantiklər kimi “dünyanı ideyalar xilas edəcək” prinsipini əsas tutan Hüseyn Cavid yaradıcılığının ilk dövrlərində “ümumməhəbbət” ideyasına geniş yer vermişdir. “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” deyən H.Cavid üçün gözəlliyin romantikası olduqca zəngindir: böyük mənəvi güc nümayiş etdirən Peyğəmbər də, zavallı yetim bir körpə də onun romantikasının mövzusu ola bilər.

Böyük Cavid sənəti, Cavid romantikası dövrün aktual problemlərinə toxunan və bu problemləri humanist şəkildə həll etməyə çalışan bir dünyadır. Humanizm, vətənpərvərlik, azadlıq və ədalət uğrunda, müharibə əleyhinə mübarizə, qadınların səadəti naminə axtarışlar Hüseyn Cavid romantikasının əsas xüsusiyyətləridir.

Dahi şairin romantikasında insan, onun şərəf və ləyaqəti, humanizmi hər şeydən uca tutularaq həyatda heç nə ilə müqayisəyə gəlmir. Onun nəzərində ideal insan kamil, humanist, hərtərəfli inkişafa malik, alicənab şəxsdir.

Cavid romantizmi insana həyatın qiymətli olduğunu döndə-döndə təlqin edirdi. Lakin o, insanlar haqqında gözəl arzularla yaşayarkən real həyatda eybəcərliklə, qabalıqlarla qarşılaşırdı. Bu zaman cahan ona “bir bataqlıq”, yalançı, miskin təbiətli insanlar isə “insan adında bir yığın möhtəris böcək” kimi görünürdü.

“H.Cavid bütöv təbiətli, öz yaradıcılıq məramına, bədii-estetik konsepsiyasına, humanist dünyagörüşünə axıra qədər sadıq bir sənətkar olmuşdur. O, nədən yazırsa, yazsın, həmişə insanın qadrlıyına, xeyirxahlığına ürəkdən inanmış, xalqın, bütünlükdə bəşəriyyətin gələcəyinə, tərəqqi və intibahına ümidlə, nikbin nəzərlərlə baxmışdır. Buna görə də H.Cavid yaradıcılığının əsasında, hər şeydən əvvəl, insan, onun əməl və dünyası, mənəvi aləmi, milli, bəşəri borcu, taleyi və şəxsi səadəti kimi problemlər dayanır” (3, 156).

İnsanı mənəvi cəhətdən pak, təmiz görmək arzusu ilə yaşayan müəllif, elə ilk əsərlərindən etibarən yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik surətlər yaratmağa səy göstərir. Şairin ilk pyesi olan “Ana”da Səlima və İsmət, “Maral”da Maral, Humay, Səltənət, “Şeyx Sənan”da Xumar, Zəhra, Əzra Nina, “Şeyda”da Mariya və Roza, “Uçurum”da Göyərçin, Anjel, “İblis”də Rəna, Xavər, “Afət”də Afət, Altunsaç, Alagöz kimi yaddaqalan, xaraktercə bir-birindən fərqli qadın obrazları böyük sənətkarın yaradıcılığında əsas yer tutur. Xeyirxahlıq, sədaqət, vəfa, mərdlik, mübarizlik Cavid qadınlarına xas olan ümdə keyfiyyətlərdir.

Alicənab, mərd qadınlardan danışarkən şair romantikası qadını göylərə qaldırır:

Qadın gülərsə, şu issiz mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək.

Cavidin hələ ilk pyesindən tanıdığımız və sevdiyimiz ana obrazı qüdrətli qəhrəmanlarla bir cərgədə dayanmağa layiqdir. Müəllif özü də bu qənaətə gəlir ki, bəşəriyyət Səlima ana kimi analardan böüklüyü, mərdliyi, alicənablığı öyrənməli, nümunə götürməlidir.

H.Cavidin 1910-cu ildə qələmə aldığı “Ana” dramının mövzusu Dağıstan həyatından alınmışdır. Dağıstanda ağaclı bir bağçada, saf, kasıb bir evin sahibəsi Səlima anadır. Xalq arasında alicənablığı, insanpərvərliyi, cəsarəti ilə tanınan ana bir ildən artıq müddətə səfərə çıxan oğlu Qanpoladın yolunu gözləyir. Onun yeganə həmdəmi vəfalı, yoxsul çərkəz qızı – gələcək gəlini İsmətdir. Əsərdə hər iki qadın yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik obrazlardır.

Var-dövlətə, dünya malına biganə olan İsməti Qanpoladın cəsurluğu, igidliyi və alicənablığı düşündürür, sevdilir. Varlı zümrəyə aid olan Orxan “əsil – nəcabətinə arxalanaraq İsmətə Qanpoladı atıb onunla evlənməsini təklif edir. Lakin vəfalı qız bu namərdin təklifini böyük bir cəsarətlə, heç nədən çəkinmədən rədd edir:

Artıq yetər, allah için, çəkil get!
Hörmətin, izzətin, varın, şöhrətin,
Nəslin, nəcabətin, gücün, qüdrətin –
Hər sənin olsun, get! Çəkil get, Orxan!
Mən ayrılmam o yoxsul Qanpoladdan!

“Məhəbbətdir ən böyük din” fikrinə əsaslanan H.Cavid demək olar ki, bütün əsərlərində məhəbbətin müqəddəsliyini qorumağa səsləyir. Müəllif elə ilk dram əsəri olan “Ana” pyesinin də əsas süjet xəttini məhəbbət üzərində qurmuş, dramaturji fəaliyyətə məhz bu mövzu ilə başlamışdır.

Əsərin qəhrəmanlarından biri olan Qanpolad nişanlısının vüsal həsrəti ilə yaşayır. Bu sevgi ən çox İsmətin ona münasibətində aydın nəzərə çarpır, açıqlanır. Orxan İsməti nişanlılıqdan ayırmağa cəhd edərkən, qız öz sevgisinə sadıqlığını sübut edir:

Bütün dünya alt-üst olub dağılsa,
Ondan başqa sevdiyim yoxdur əsla! (2, 15)

Ümumiyyətlə, Cavid poeziyasını diqqətlə izləsək, onun xəyanətə qarşı barışmaz olduğunun şahidi olarıq:

Bana anlatma ki, eşq, aləmi-sevda nə imiş?
Bilirim bən səni, get! Hər sözün əfsanə imiş. (1, 107)

Cavidin böyüklüyü, sənətkarlıq məharəti ondadır ki, o, pyeslərindəki məhəbbət süjetlərini başqa ideyalarla bağlayır, əlaqələndirməyi bacarır. Onun əsərlərində tanış olduğumuz sevgi xətləri dramaturqun ideyalarının açılmasına, fəlsəfi məsələlərə xidmət edir.

³¹ Bakı Dövlət Universiteti, dosent

Əsərin baş qəhrəmanı Ana – Səlma məğrur, cəsur, möhkəm iradəli bir qadındır. Əziz, yeganə oğlu Qanpoladı qətlə yetirmiş cinayətkarın oğlunun tərəfdarları tərəfindən öldürülməsinə heç vəchlə razı olmur. Kəməksiz, müdafiəsiz bir qatili ələ vermək onun pak, müqəddəs hislərlə çırpınan qəlbinə pis gəlir. İntiqam hissi ilə yaşayan cavanların qəzəbi qarşısında aciz qalır. Ana bağışlamağı, cəzasız azad etməyi, vicdan məhkəməsini daha təsirli bir vasitə, bir tədbir hesab edir. Hətta ananın daxili aləmində bir-biri ilə mübarizə aparən fikirlər, son anda rəhm etmək qənaəti ilə bitir:

Ah, bu xain qonaq aman istərkən,
Neçin mən ona yer verdim bilmədən.
Oğlumun köksünü yarsın da gəlsin,
Bir cəllad kəndini amanda bilsin?!
Xayır, xayır bu mümkün deyil əsla!
Sağ buraxmam... mənim pəncəmdə hala!
Onun həddini bildirir bu əllər!
Qəlbinə yerləşsin gərək bu xəncər!
Gərək bulsun cəzasını... (Tədbiri-tevr ilə)

Ah fəqət;
Oğlumun ruhu bəlkə eylər nifrət,
Bəlkə məndən incinir, çünki imdi
Qan tökməyə əsla riza vermədi...
Bir də hər nə yapsam bu dərdi silməz.
Həm mültəci, həm qərib, həm misafir;
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir.
Məhv olsa aləm, Qanpolad dirilməz.
Xayır əfv etməli!.. Getsin də miskin
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin! (2,52-53)

Səlmanın humanistliyi, xarakterinin bütövlüyü onun belə bir nəci bəhəmətinə – oğlunun qatilinə azad edilməsinə səbəb olur. Onun fikrinə, insan hara getsə, nə qədər uzaqda olsa da, özü özündən, öz daxili vicdanının səsinə, məhkəməsinə, hökmündən qaça bilməz. Ananın təkini, saf, insani hisləri qan intiqamına qalib gəlir.

Əsərdə humanistliyi təmsil edən Ana, cəsur və mərd Qanpolad, sədaqətli İsmət və vəfali dost Səlim kimi yüksək insani keyfiyyətlərə malik surətlər qəhrəmanını yüksək qiymətləndirirlər.

H.Cavid qəhrəmanlığa qida verən, onu doğruldan, yaşadan və zinetləndirən mühüm bir amil üzərində ətraflı dayanır. Bu da “haqq və ədalət kimin tərəfindədirsə, o güclüdür, qalibdir” ideyasından ibarətdir. Bu ideya sənətkar Cavidin görüşlərinə məxsus humanizmi, demokratizmi şərtləndirən başlıca amildir” (4, 65).

Müəllifin 1912-ci ildə qələmə aldığı “Maral” faciəsində ictimai konfliktlər ilk drama nisbətən daha aydın nəzərə çarpır. Bu əsərdə qadın hüquqsuzluğu problemi ön plana çəkilir.

Dramın əvvəlindən gənc azərbaycanlı qızı Maralın faciəli həyatı ilə tanış oluruq. Ağı və tərbiyəsi ilə yaşadlarından seçilən bu gənc böyük arzularla yaşayır. Lakin qəflətən sevimli atasını itirməsi, mülkədar, alçaq təbiətli Turxan bəyin onu sevimlisi Aslandan ayıraraq, pul gücünə özünə arvad etməsi Maralın xoş gələcəyə olan sonsuz ümid və arzularını puç edir. Artıq iki ildir, həyatını zindanda olduğu kimi hiss edən Maral daim fikirli, qüссəlidir. O, acı taleyindən belə şikayətlənir: “Bu geniş dairə, bu müzəyyən və gözəl odalar, mana dar və qaranlıq məzarlardan daha sıxıntılı gəliyor. Uff, bəxtiyarlıq içində ölmək, kədərlər, üzüntülər içində yaşamaqdan min qat xeyirli imiş. İki sənə böylə məşum, qara günü kim xatırlardı? Məsud bir göyərçin kimi saf və azad yaşayırdım; məktəbi bitirmək üzrə ikən zavallı babam tərki-həyat etdi. Yüz yerdən görücü gəlməkdə ikən, yox olası Turxan bəy bəla ildırım kimi üstümüzü aldı” (2, 112).

Göründüyü kimi, zəngin Turxan bəyin var-dövləti, bəzəkli evi ona cəhənnəmi xatırladır. Müəllif burada təbiət qəhrəmanının daxili aləmi arasında bir təzad yaradır. “Gözəl bahar hər kəsin könlünü açdığı halda, Maralı kədərləndirir, rəngarəng çiçəklərin lətif rayihələri onu boğur, bülbüllərin sevimli nəğmələri sanki ona gülür, sanki onun tələsikliyini ağlayır”.

Maral vəhşi təbiətli ərindən ağıllı olsa sa, qəlbi daim azadlıq, sərbəstlik arzusu ilə yaşayır, xəyallarında qurduğu gələcək aləmə can atır. Saf, məsum bu qız sevimli Aslanına qovuşmağı arzulasa da, qaranlıq mühit, şəriət qanunlarının xofu, avamlar mühitinin tənəsi, kimsəsiz anasına olan rəhmi təərəddüdlərə salır. Maral hər iki tərəfini “təhlükəli uçurum” adlandıraraq çıxış yolu tapa bilmir.

Müəllif əsərdə hüquqsuz qadınların acı taleyini, qadını bu vəziyyətə salan mühiti təsvir edərkən, bununla yanaşı, yeniliyə meyil edən, azadfikirli Humay surətini də yaradır.

Humay dağistanlıdır, onunla Maralın taleyi arasında bir oxşarlıq, uyğunluq var. O da iyirmi iki yaşında ikən mülkədar oğlu, əyyaş Şahmar bəyin xəyanətinin əzabına düşər olur. Nişanlısının başqa bir qızın yolunda intihar etməsi Humayda gələcəyə az da olsa, ümid verir. O, Barjomda istirahətdə ikən özü ilə eyni ruhlu, azad təbiətli, müasir Azərbaycanlı bir gəncə – Cəlil bəylə tanış olur. Lakin bu xoşbəxt günlərə onun ata evinə - Turxan bəyigilə gəlişi ilə son qoyulur. Oğlunu varlı bir bəy qızı ilə evləndirmək fikrində olan xudbin ata bu gözlənilməz gəlişə hiddətlənir.

H.Cavid “Ana” və “Maral” kimi əsərlərində yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik, sadə insanların obrazlarını yaratmış, mövcud quruluşun ədalətsiz qanunlarını tənqid atəşinə tutmuşdur. O, yaradıcılığı boyu insan problemini,

humanizmi daim ön plana çəkməyə çalışmışdır. Cavid sübut edirdi ki, mütəfəkkirlərlə, mübarizə və ziddiyyətlərlə dolu bir həyatda hər şeyin təkənvericisi yalnız və yalnız insandır.

“İnsana məhəbbət Cavid yaradıcılığında həm də insanı mənən pak, uca, qüdrətli görmək arzusu ilə birləşir. Elə buna görə də şair ilk əsərlərindən başlayaraq nəcib əxlaqi keyfiyyətlərə malik, öz fərdi xarakterinə, əməllərinə görə seçilən, yaşadığı mühitdən yüksəkdə duran obrazlar yaratmağa meyl göstərir” (3, 157).

Ümumiyyətlə, H.Cavid romantikasında qadın, ana problemi insan konsepsiyası, humanizm mövqeyindən həll edilmişdir. Onun əsərlərində rast gəldiyimiz qadın obrazları yüksək romantik ideallarla yaşayır, insan mənəviyyatını pak, təmiz görmək istəyirlər. Bu obrazlar həm fərdi, həm də ümumi keyfiyyətlərinə görə dolğun, qüvvətli, canlı xarakterlərdir. Bunlarsız Cavid sənətini təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Ədəbiyyat

1. Cavid H. Əsərləri. Beş cildə, I cild, Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2005, 256 s.
2. Cavid H. Əsərləri. Beş cildə, II cild, Bakı: “Lider nəşriyyat”, 2005, 352 s.
3. Əlimirzəyev X. Dramaturgiyamızda ideal və qəhrəman. Bakı, 1995, 248 s.
4. Əlioğlu M. Hüseyn Cavidin romantizmi. Bakı: Azərəşr, 1975, 216 s.
5. Əliyev K. Hüseyn Cavid: həyatı və yaradıcılığı, Bakı: Elm, 2008, 324 s.
6. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı: Elm, 2002, 740 s.

Açar sözlər: romantika, qadın, ana, dram, humanizm

Ключевые слова: романтика, женщина, мать, драма, гуманность

Keywords: romance, female, mother, drama, humanity

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В ПЕРВЫХ ДРАМАХ Г.ДЖАВИДА

Резюме

Гусейна Джавид, один из выдающихся представителей Азербайджанской литературы XX века, в 1910 году написал свою первую драматическую произведению – пьесу "Мать". Тема пьесы была взята из жизни Дагестана.

Образы женщин созданные Г. Джавидом различны. С самого начала до конца жизни он старался ради свободы женщин и ради их активного участие в жизни общества. Предпочтение свободы женщин и выступление против чадры в пьесе "Марал", написанном в 1912 году, требовали для того времени мужества. Г. Джавид больше всего предпочитал простоту и естественность у женщин.

FEMALE IMAGES IN THE FIRST DRAMAS OF H.JAVID

Summary

Huseyn Javid, one of the outstanding representatives of the Azerbaijan literature of the 20th century, wrote his first dramatic work, the play "Mother," in 1910. The theme of the play was taken from the life of Dagestan.

The images of women created by H.Javid are different. From the very beginning to the end of his life, he tried for the freedom of women and for their active participation in society. The preference for women's freedom and the performance against the chadra in the play "Maral," written in 1912, required courage for the time. H.Javid preferred simplicity and naturality in women the most.

Рәйси: filologiya elmləri doktoru, professor Abdulla Abasov